

ЖИВОЈИН СТАНОЈЧИЋ (Београд)

О ПЕРСПЕКТИВИ ЈЕДНОГ ТВОРБЕНОГ МОДЕЛА КОД ПРИДЕВА У СРПСКОМ КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ

1. У својој расправи „О придевима типа *ораћи*” (*Наш језик*, н.с. 1, Београд, 1950, 116–131 // *Одабрани чланци и расправе*, ЦАНУ, Титоград, 1978, 207–218) проф. Радосав Бошковић је објаснио постанак српских придева са творбеним формантом којим се завршавају придеви као што је *ораћи*. Закључио је да је „данашњи морфолошки склоп”, заправо: општи део+суфикс *-аћи, -ићи, -ани*, исказан примерима *ор-аћи, њлеји-ићи, руч-ани*, иако су то, историјски гледано, формације засноване на додавању суфикса *-ъ* на датив глаголске именице (**oratej-* + *-ъ* > **oratyjъ*; **rčanej-* + *-ъ* > **rčanyjъ* > *ručanyjъ*).

Бирајући за задатак, у комплексу читавог питања, „само питање постанка тих придева; друго ништа”, проф. Бошковић је – на почетку расправе – навео да се у целом склопу проблема може говорити и „о продуктивности” тих придева; то значи о томе које линије, морфолошке и семазиолошке, „чине основицу њихова грађења у данашњем језику нашем”, и „о правилности тих придева; то значи о томе – које линије, морфолошке и семазиолошке, могу чинити основицу њихова правилног грађења у књижевном језику нашем” (Бошковић 1978: 207). А то значи, сада – да је проф. Р. Бошковић дефинисао састав датог творбеног модела само дијахронијски, са гледишта, дакле, историје облика. Он је у томе, видели смо, имплицитан. Али и врло експлицитан: на питање о битним морфофонолошким елементима односа облика *ораћа*: *orajа* (земља) једини одговор – каже он – може дати историја нашег језика. И на основу историјске грађе закључује: облици *orajа* и *ораћа* (земља) историјски су само два облика једног те истог облика (**oratyja*).

Пошто је проф. Бошковић придеве са елементом *-ћ-*, стицајем анализе историјских факата, разматрао заједно са придевима с елементом *-н-* (*ручани*), одн. *-њ-* (*ручањи*), логично је што је он узео да је реч о суфиксу *-аћи*, одн. *-ићи* (*ораћи, њлејићи*). Међутим, научно опрезни Бошковић је и додао: „о свему може се говорити [и] у вези са српскохрватским придевима на *ћи*”

(Бошковић 1978: 207). Дакле – онима које репрезентује тип: *свећлећи*, *дрићући*, *шекући*, а о којима, управо у исто време, пише Бошковићев колега и пријатељ, још један из исте сјајне плејаде наших лингвиста, проф. М. Стевановић (Попридевљавање глаголског прилога на *-ћи*, *Јужнословенски филолог* XVIII/1–4, Београд, 1949–1950, 55–85).

2. Јер, очигледно је, остала су друга два значајна питања комплекса творбеног модела типа *бријаћи*, *јахаћи*, *ораћи*, *јасаћи*, *јисаћи*, *јоливаћи*, *сјаваћи*, *сјајаћи*, *шаваћи*, *илеићи*. Остало је питање продуктивности и питање правилности. И то управо онако како их је проф. Бошковић дефинисао – као питање „о томе – које линије, морфолошке и семазиолошке, могу чинити основицу њиховог (правилног) грађења у књижевном језику нашем?” (Бошковић 1978: 207).

Та два питања, у ствари, једно су питање: која је перспектива овога модела у савременом књижевном језику? А њему се прикључује и једно методолошко питање, или боље речено – класификацијско питање: са аспекта модерног језичког стања, о којем је суфиксу реч, о суфиксима *-аћи* и *-ићи* или о суфиксу *-ћи*?

Гледајући из данашње перспективе, на овоме месту можемо и рећи да се управо ту, у ова друга два значајна питања целог комплекса наведеног творбеног модела, налази она Бошковићева „опрезна” веза придева типа *ораћи* са придевима типа *шекући*.

Ту, управо, морамо поћи од објашњења „морфолошке и семазиолошке линије” које су основа за одржање датог модела придева у нашем књижевном језику овога времена.

3. Основна хипотеза биће нам да су тип *ораћи* и тип *шекући* у међусобно зависном односу, иако припадају творбено различитим моделима. Другим речима, уз *различитости творбених парадигми*, ова два типа придева – на нивоу синхроничности – имају и елемената једнакости, који чине да, на томе нивоу, тип *ораћи* представља, да тако кажемо, својеврсни адвентивни организам непосредно зависан од типа *шекући*. У оквиру наше хипотезе рећи ћемо још да се елементи једнакости налазе у морфолошкој и семазиолошкој парадигми ова два типа придева и да су, управо, карактеристике тих парадигми основа за јачи или слабији статус адвентивног организма *ораћи* у модерном књижевном језику. У ствари, овим само okreћемо, ради стриктне примене синхроничких критеријума, историјски засновану констатацију о јакој вероватности „да се попридевљавање облика глаголског прилога на *-ћи* наслањало на девербативне придеве с истим завршетком, али друкчијег постања, тј. на придеве типа *сјајаћи*, *ораћи*, *сјаваћи*, *илеићи* и сл. придеве, који су у народним говорима и доста чести и доста обични” (Стевановић 1949–1950, 56). А такво, обрнуто постављање односа парадигми (морфолошких и семазиолошких) има своје пуно оправдање у чињеници да сада посматрамо статус језичких категорија уопште, па и ове конкретне, пре свега са нивоа књижевног језика као организма који је самосталан у односу на некадашњу своју базу – народни језик. Прецизније речено: наша хипотеза

подразумева истину да ће статус адвентивне категорије данас имати она језичка јединица коју подржава масовније заступљена јединица, ма била историјски, по пореклу, и секундарна. Систем књижевног језика „одлучује” о статусу (у њему) сваке јединице која, из других језичких слојева (дијалекатских, инојезичких, историјских и др.), „конкурише” за учешће у систему.

4. Семантиолошку парадигму, заједничку за оба придевска модела, морамо видети у глаголском значењу творбене основе у оба модела. И то без обзира на некадашњу (историјску) форму којом је глаголска семантика означена. Наиме, показано на Бошковићевом примеру, *ораћи* /во/ је = /во/ одређен за *орање*, који *оре*, *илеићића* /игла/ је = /игла/ која се тича *илеишења*, којом се плете. И – показано на Стевановићевом примеру – *дрићућа* /рука/ је = /рука/ са сталним *дрхићањем*, која стално *дрише*, *сџојећа* /лампа/ је = /лампа/ која стално *сџоји*. И – у оба модела – веза са општим творбеним делом је историјска. Модел *ораћи* – схематизује се, дакле, као датив старе глаголске именице *oratej- + стари структурни суфикс њ (> њ), модел *сџојећи* – схематизује се као данашњи облик глаголског прилога садашњег, чија је структура 3. л. мн. презента *стоје* + структурни формант *-ћи*. Дакле, у оба случаја имамо доминантну категорију глаголске речи, па тиме и континуирану глаголску семантику деривираних придева.

Проф. Стевановић је у оквирима ове семантике, из свих фаза историје модерног српског књижевног језика, дакле – материјално документовано, навео низ примера: *могући*, *свемогући*, *идући*, *шекући*, *йуијујући*, *леишећи*, *йосџојећи*, *узнемирујући*, *лежећи*, *кличећи*, *очаравајући*, *здивљујући*, *дрићући*, *умирући*, *будући*, *дрхишећи*, *йредсџојећи*, *йродирући*, *добромислећи*, *немогући* итд., све до оних потпуно попридевљених – *врућ*, *свемогућ*, *немогућ* (Стевановић 1040–1950: 63–85). И управо на фону дате м а с е навео њихову историјску потпору – придеве типа *ораћи* | *илеићићи*, уз констатацију: „У говорима народним...ми срећемо: и *йисаћи* /сто/ и *сџаваћу* /собу/, и *ораћу* /земљу/ и *ораћег* /вола/, и *йоварићег* или *јахаћег* /коња/, и *шиваћу* /машину/, и *црџаћи* /материјал/” (Стевановић 1949–1950: 70). Једнакост семантике је потпуна и зато је потпуна тачност анализе која гласи: „И кад је у питању облик који у свом основном значењу сем напоредности радње ништа друго не садржи, јасно је да се њим, под извесним условима, могу означити све особине које из саме радње проистичу” (Стевановић 1949–1950: 82).

5. Морфолошку парадигму, с друге стране, исто тако успешно је анализирао проф. Стевановић. Он полази од Белићевог запажања да се глаголски прилог рефлексивног глагола (нпр. *йриближујући се* /празници/), управо због морфолошке структуре (гл. прилог + се), неће попридевити. А онда, са одличним запажањем, констатује: „Само зато што су обликом знатно сличнији са осталим придевима, обичнији су у нашем језику, и свакако чешћи, придеви који се граде додавањем наставка *-ћи* на глаголску основу, или на било коју другу основу само не на облик

презента 3. л. множине, који чини основу гл. прилога садашњег” (Стевановић 1949–1950: 70).

У томе, ово глобално дато одлично запажање захтева и једно прецизирање. Прво, део Стевановићеве констатације који гласи: „...само не на облик 3. л. множине, који чини основу глаголског прилога садашњег” сигурно треба да буде мање рестриктиван елеменат кад су у питању попридевљени глаголски прилози. Наиме, врло је велики број попридевљених прилога као што су: *преишећи* /гест/, *немогући* /стих/, *дречећа* /боја/, *лежећи* /став/, *стиојећа* /лампа/, *уујујуће* /позориште/, *иловећи* /ледени брег/, *идућа* /зима/, *висећа* /лампа/, *заглушујући* /звук/ и сл., а код сваког од њих је структура иста: 3. л. множине презента + *-ћи*. Отуда је овде довољно рећи да је перспектива статуса вишесложних попридевљених прилога, посебно оних који се граде од глагола са односом инфинитивне и презентске основе *-ава(ћи)*: *-ава(ју)*, мање сигурна од перспективе оних попридевљених прилога чија је основа 3. л. множине презента таква да нема завршетак *-авају* (*преише-*, *могу-*, *леже-*, *иду-*, *стиоје-*, *висе-*).

И, друго, на прецизирање упућује необичност за модерно језичко осећање придева *шоварићи* /коњ/ и *илеићи* /игла/, који се налазе у групи и за наше језичко осећање прихватљивих придева *иисаћи* /сто/, *сјаваћа* /соба/, *шаваћа* /машина/, *ораћи* /во/, дакле, оних старих формација које су (историјски) подупрле глаголски прилог у функцији (и са парадигмом) придева, а које ће у модерном књижевном језику бити, управо обрнуто, као елеменат из народног језика, подупрте од веће масе попридевљених глаголских прилога.

Наиме, та два придева, придев *шоварићи* и придев *илеићи*, као и сваки тога модела, у којем би форманту *-ћи* претходно елеменат *-и* (> *-ићи*), немају перспективу у савременом књижевном језику, са своје стране опет, само зато што им је, са гледишта савременог језичког осећања, општи творбени део, тј. облик *шовари-*, одн. *илеи-* удаљен било од облика 3. лица множине презента (*шовари-*: *шоваре-*), било од тога облика или од облика основе (*илеи-*: *илеи-*, *илеи-*), а и један и други општи део коинцидентни су са обликом императива, који се у деривираним формацијама никако не јавља, као што се, насупрот томе, нормално јавља у композицији именица, у познатим императивним сложеницама као што су: *илеиисанка*, *муишвода*, *Пецикоза*, *Пециреј*, *кљујдрво* и сл.

6. Отуда – закључак. Прво, када је књижевни језик у питању, сигурно је да статус стандардног имају и придеви *ораћи*, *јахаћи* и *иисаћи* баш као и *дрићући*, *могући*, *продирући*, *здивљујући*..., а да ће статус супстандардног имати придеви *шоварићи*, *илеићи*. Уосталом, Речник Матице српске (I–VI) овај први (*шоварићи*) и не наводи¹, већ даје придев

¹ Велики Рјечник ЈАЗУ (77, Загреб, 1963) наводи га само у облику *шоварећи*, са дефиницијом: „adj. zapravo part. prez. od *tovarii*, конј којегга *tovare*”, дакле, као формацију која је потпуно пришла категорији попридевљених глаголских прилога садашњих, са творбеном основом *шоваре-* (=3. л. множине презента) на коју се додаје (граматички) формант *-ћи*.

шоварни „који служи за товарење”, а онај други – *илеџићи*, наводи упућујући, ипак, на облик *илеџаћи*, тиме што под овим последњим даје дефиницију: „који служи за плетење”. Поред тога речник МС наводи и облик *илеџећи*, дакле облик који се својим општим творбеним делом (*илеџе-*) прикључио типу са презентским наставком *-е* за 3. л. множине презента, од којег се додавањем граматичког наставка *-ћи* гради глаголски прилог садашњи. И друго, када је опис творбеног инвентара књижевног језика у питању, за синхронијску анализу поуздани професор Стевановић говори о суфиксу *-ћи*, истичући да је реч о различитом типу изведенице од оне која се добија попридевљавањем глаголског прилога садашњег, дакле од онога типа придева са *-ћи* које је *de facto* граматички формант. Константује, при томе, Стевановић и малу продуктивност тога модела (Стевановић 1986: 571), што сигурно носи, као имплицитну вредност, подразумевање да је, заправо, тај стари творбени модел, иако је са гледишта дијакроније био потпора новијем моделу, сада – стварни адвентивни организам у модерном књижевном језику.

ЛИТЕРАТУРА

- Бошковић 1978: Бошковић, Р., 1978, О придевима типа *ораћи*, *Одабрани чланци и расправе*, ЦАНУ, Титоград, с. 207–218 – прештампано из *Нашег језика*, н.с., I, Београд, 1950, с. 116–131.
- Речник МС: Речник српскохрватског књижевног језика, I–VI, 1967–1976, Матица српска, Нови Сад.
- Рјечник 1963: Рјечник hrvatskoga ili srpskoga jezika, 1963, ЈАЗУ, 77, Загреб.
- Стевановић 1949–1950: Стевановић М. 1949–1950, Попридевљивање глаголског прилога на *-ћи*, *Јужнословенски филолог*, XVIII/1–4, Београд, с. 55–85.
- Стевановић 1986: Стевановић М., 1986, *Савремени српскохрватски језик*, I, Београд.

Živojin STANOJČIĆ

ON PROSPECTS OF AN ADJECTIVAL WORD-FORMATION MODEL IN SERBIAN LITERARY LANGUAGE

Summary

The present paper is analysing the formational and semantic bases of the relation between two different adjectival word-formation types: *orači* and *tekući*, stating that the first type depends on the second one as it concerns its status in the modern literary language. The analysis is performed in the frame of previous Bošković-Stevanović's theories, exposed in 1949–1950.

